

QIYMƏTLİ KAĞIZLAR BAZARINDA İNVESTİSIYA FƏALİYYƏTİ

Elnur Məhəmməd oğlu Sadıqov

iqtişad elmləri doktoru, professor

Mingəçevir Dövlət Universiteti

Xülasə

Azərbaycan Respublikasının fond bazarında investisiya fəaliyyətinin araşdırılması, mövcud vəziyyətin təhlil edilməsi və bu fəaliyyətin təkmilləşdirilməsinə dair təkliflərin verilməsi zəruridir. Fond bazarında investisiya fəaliyyətinin iqtisadiyyatda rolu və investisiya fəaliyyətindən düzgün istifadə etməyin təhlili yolları göstərilir. İnteraksiya resurslarının hər biri maliyyə bazarının segmenti olsalar da, qiymətli kağızların növlərinə görə onların hər birinin spesifik xüsusiyyətləri var.

Açar sözlər: qiymətli kağızlar bazarı, investisiya, kapital, səhm, pul, maliyyə

Giriş

İnteraksiya əlavə gəlir əldə etmək məqsədi ilə pul və ya kapitalın dövriyyəsidir. Əfsanəvi investorlardan olan Varren Buffett investisiyaya tərif verərkən qeyd edirdi ki, “Pul yatırmaq prosesi gələcəkdə daha çox pul əldə etməkdir”. İnteraksiyanın əsas məqsədi zamanla pulunuzun daha çox artması ümidi ilə bir və ya daha çox investisiya vasitələrinə kapital yatırmaqdır.

İnteraksiya əslində “daha ağır və ya çətin şərtlər altında işləmək deyil, daha ağıllı işləməkdir”. İnsanların bir çoxu işlədikləri kompaniya və ya öz şəxsi biznesləri üçün daha çox işləyirlər. Və bunun üçün saatlarla vaxt sərf edirlər ki, bu da böyük stres tələb edir. Çətinliklə qazanılan bu pulun bir hissəsini götürərək gələcək ehtiyaclarımız üçün investisiya qoymaq qazandığımızdan maksimum şəkildə faydalanmağın ən yaxşı yoludur. İnteraksiya həmçinin pulunuz üçün prioritet imkanlar yaradır. İnteraksiya qoymaq üçün müxtəlif yollar vardır, bunlara səhmlərə, istiqrazlara, qarşılıqlı investisiya fondlarına (*mutual funds*), daşınmaz əmlak və hətta öz biznesinizi başlamaq üçün qoyulan sərmayələr daxildir.

Müasir zamanda adətən insanlar investisiya haqqında fikirlərinə görə iki qrupa bölünürlər. Birinci qrup insanlar düşünür ki, investisiya qumarın bir növüdür. Onlar əmindirlər ki, əgər siz investisiya qoymusunuzsa, siz mütləq bir gün itirəcəksiniz. Ancaq ikinci kateqoriyaya daxil olan insanlar hesab edirlər ki, investisiya qoymaq mütləq lazımdır çünki bu şəxslər nədən başlayacaqlarını bilmirlər. İnteraksiyanın əsas məqsədi gəlir əldə etməkdən öncə nəyə sərmayə qoyduqlarına düzgün qərar verməkdir.

Səhmlərə kapital qoyarkən əsas olan budur ki, investor səhmə sahib olaraq, gəlir əldə etməyi bacara bilər. Öz mövqeyini düzgün seçməklə investor kapitalını necə artırma biləcəyinin yollarını tapa bilər. Səhmlər bir şirkətdə mülkiyyətə qismən sahib olmanı təmin edən və bu şirkətin mənfəət və aktivlərinin bir hissəsində hüququ olan sərmayə yatırımıdır. Keçmişdə səhmdarlar səhm sertifikatı adlanan sənəd əldə edirdilər çünki buna həmçinin “təhlükəsizlik sənədi” deyirdilər, bu sənəd vasitəsilə onların nə qədər səhm sahibi olduğunu təsdiqləyirdi. Bu gün isə səhmə sahiblik elektron vasitəsilə qeydiyyatdan keçirilir və səhmlər investorun seçdiyi broker firması tərəfindən “street name” adlanan vasitə ilə qeydiyyat olunur. “Street name” səhm sənədi əvəzinə mülkiyyətçi qismində çıxış edən səhmdarın elektron vasitə ilə siyahıya əlavə edilməsidir. Yəni bu halda səhm sahibinin fond birjasına getməyi və buna vaxt itirməyinə ehtiyac qalmır. İnteraksiya broker ilə əlaqə saxlayaraq ona neçə səhmin lazım olduğunu qeyd edir və broker səhmdarın əvəzinə lazım olan səhmləri əldə edərək qeydiyyatdan keçirir və bununla da bütün əməliyyatları çox qısa zaman çərçivəsində həyata keçirmiş olur.

Şirkət istiqrazına malik olan şəxs şirkətdə mülkiyyət payına sahib olmur. İstiqraz sahibinin maliyyə vəziyyəti şirkətə borc verən bankın maliyyə vəziyyəti ilə eynilik təşkil edir. Şirkətin səhmdarı isə faktiki olaraq bu səhmə sahib olan şəxsdir.

Kapital avadanlıqlarına investisiya qoymaq üçün sərmayə yığmaq istəyən şirkət səhm sertifikatkarının yeni sayını (buraxılışını) təşkil etmək üçün broker ilə danışıqlar apara bilər. Broker isə öz növbəsində şirkətin investisiya təklifinin tanınması üçün plan hazırlayır və yeni səhmləri satış üçün ictimaiyyətə təklif edir. [1]

İnvestisiya resurslarının hər biri maliyyə bazarının seqmenti olsalar da, qiymətli kağızların növlərinə görə onların hər birinin spesifik xüsusiyyətləri var. Qiymətli kağızların özləri investor üçün vasitəçi rolunda çıxış edir və bunun sayəsində investor investisiya qoyuluşunu həyata keçirir. [3, s.15]

Bildiyimiz kimi, fond bazarı ilə əlaqəli olan müxtəlif iştirakçılar vardır. Bunlara brokerlər, birja analitikləri, portfel menecerləri, treyderlər, investisiya bankları daxildir. Bu iştirakçıların hər birinin özünəməxsus rolu vardır. Ancaq bu fəaliyyətlərin çoxu bir-birilə əlaqəlidir və bazarın effektivliyini təmin etmək üçün bir-birlərindən asılıdır.

Bazarın səmərəliliyini göstərən əhəmiyyətli dəlillərin olmasına baxmayaraq, tədqiqatçılar qiymətli kağızların səhv qiymətləndirilməsi ilə nəticələnən bir sıra səmərəsiz və anomaliya hallarının olduğunu da qeyd etmişdilər. Bu bazar anomaliyaları davamlı olarsa bazar səmərəliliyi anlayışında istisnalar yarana bilər. Başqa sözlə desək, aktivin və ya qiymətli kağızın qiyməti bazardakı mövcud və uyğun məlumatla üst-üstə düşmədikdə bazar anomaliyaları baş verir. Qeyd edilən çatışmazlıqları nəzərdən keçirmək maraqlı olsa da, praktikada onlardan faydalanmağa cəhd etmək heç də asan deyil. Faktiki olaraq, tədqiqatçıların böyük qismi bu nəticəyə gəlmişlər ki, bu anomaliyalar nəinki bazarın səmərəliliyini pozur, əksinə olaraq bu anomaliyaları aşkar etmək üçün istifadə olunun statistik metodologiyasının nəticəsidir. Nəticə olaraq, əgər metodologiyalar düzəldilərsə, bu anomaliyaların çoxu yox olar.

Nəzərə almalı olduğumuz başqa bir nüans, səmərəli bazarda aşırı reaksiyalar baş verə bilər ancaq sonra reaksiyalar azalmağa başlayır. Bu səbəbdən nəticə olaraq bazarlar effektivdir. Başqa sözlə desək, investorlar statistik anomaliyaları iqtisadi mənfəətə çevirməyə cəhd edərkən çətinliklə qarşılaşırlar.

İnsanlar bazar haqda və bazarda məzənnələrin dinamikası haqda çox danışır və onu vahid iqtisadi subyektə oxşadırlar. Reallıqda bu, səhmlərin alqı- satqısı ilə bağlı hər gün qərar verən milyonlarla fərdlər toplusudur. İstər cəmiyyət, istərsə də bütövlükdə iqtisadi sistem nə qədər müasir olursa-olsun, bütün hallarda tələb-təklif qanunları çərçivəsindən çıxmaq mümkün deyil. Hər hansı bir səhmi əldə etməyə çalışan insanların sayı çox olduqca, bu, tələb şəklini alır və səhmin qiyməti artır. Eyni zamanda hər hansı təklif məhdud olduqda, qiymət daha da artır. Təbii ki, əgər səhmlərin alqı- satqısı ilə maraqlanan yoxdursa və ya azdırsa, qiymət enir. Tələb və təklif bazar riskinin xüsusiyyətidir. Bazar tələbi sabit deyil, dəyişkəndir. Bundan asılı olaraq, əldə edilən səhmin qiyməti də arta da bilər, azala da bilər.

Səhm alqı- satqısı ilə məşğul olan milyonlarla investor səhminizin qiymətinin dəyişməsində hər dəqiqə böyük rol oynayır. Bu fakt səhmin sabah və ya növbəti həftə hansı pilləyə yüksələcəyinə (və ya enəcəyinə) dair fikir yürütməyə imkan vermir. Əvvəlcədən proqnozlaşdırma imkanının olmaması səhmlərin qısamüddətli maliyyə artımı üçün sərfəli hesab edilməməsinin əsas səbəbidir. [2, s.68]

Bank sistemindəki çatışmazlıqlar və əmanətlərini itirmək qorxusu insanları əmanətlərini alternativ yollarla investisiya qoymaqla gəlir əldə etmək haqqında düşünməyə məcbur edir. Bu gün biz birjaya necə investisiya qoymaq haqqında tez-tez fikirlər eşidirik. Fond bazarlarında 2 yolla investisiya qoymaq mümkündür: ya müstəqil şəkildə ya da investisiya şirkətləri vasitəsilə. Müstəqil investisiya qoymaq dedikdə bu, qiymətli kağızların alqı-satqısını həyata keçirən brokerlər vasitəsi ilə investisiya qoymaqdır. Broker olmadan qiymətli kağızların satışını həyata keçirmək daha çətinidir. Fond bazarında investisiya qoymaqda qarşıya çıxan risklər haqqında danışsaq qeyd etməliyik ki, bəzi

biliklər olduqda bele risklərlə qarşılaşmaq demək olarsa sıfıra bərabərdir. Həmçinin burada riskləri minimuma endirmək üçün investor öz portfelinin strukturu haqqında diqqətli düşünməlidir. O yalnız bir şirkərin səhmlərindən ibarət olmamalıdır. Ən effektiv portfel 4-6 şirkətin səhmlərini özündə ehtiva edəndir. Bu daha çox gəlir əldə etməyə imkan verir. Qiymətli kağızlara investisiya yatırımı etmək qısa müddət ərzində yüksək gəlir əldə etməyi təmin edəcəkdir. Ancaq investisiya qoyuluşunda yüksək gəlir əldə etmək üçün yalnız fond birjaları haqqında biliyə sahib olmaq kifayət deyil, bütün maliyyə bazarları haqqında məlumat toplamaq vacibdir. Investor həmçinin istehsal və iqtisadiyyatın inkişafı qanunları, eləcə də maliyyə təhlili bacarıqları barədə məlumata sahib olmalıdır. Qeyd etmək lazımdır ki, investor nə qədər bazarda uzun müddət qalsa, bir o qədər yüksək gəlir gözləyə bilər. Fond bazarında investisiya qoymaqla, illik ümumi məbləğin təxminən 15-20 %-i qədərində gəlir əldə etmək mümkündür.

Başqa ölkələrə nisbətən respublikamızın qiymətli kağızlar bazarı çox gəncdir. Bu sahənin inkişafı üçün Azərbaycan Respublikasının Prezidenti 2011-ci ildə Qiymətli Kağızlar bazarının inkişafı proqramını imzalamışdır. Market-meykerlərin yaradılması, aparılan əməliyyatların şəffaflığı, korporativ standartların təkmilləşdirilməsi və s. tədbirlər bu bazarda likvidliyin artmasına və ümumən, bu sferanın inkişafına böyük təkan vermişdir. Bu sahədə uğurla həyata keçirilən çoxsaylı tədbirlər içərisində bazar iştirakçıları arasında güclü maarifləndirmə və təşviqat işinin aparılmasını, Bakı Fond Birjasının tətbiq etdiyi Listing Məsləhət Proqramını xüsusi qeyd etmək lazımdır. Bundan sonra qiymətli kağızlar bazarının perspektiv inkişafı bilavasitə bazar iştirakçılarının peşəkarlığına və fəallığına ilə bağlı olacaq. Bu gün ölkəmizdə ticarət zamanı səhmlər, korporativ və dövlət istiqrazlarından, həmçinin valyuta və əmtəə əsaslı törəmə qiymətli kağızlardan istifadə edilə bilər. Eyni zamanda banklar arasında REPO müqavilələri də bağlanmışdır. Tələb və təklifə dəstək verən amillərdən biri də investorların istədikləri vaxtda müəyyən korporativ istiqrazların və bütün növdən olan törəmə vasitələr ilə ticarət etməyə imkan yaratmaqdan ötrü market-meyker edən dilerlərin olmasıdır.

Qiymətli kağızlar bazarının olması cəmiyyətdə maliyyə münasibətlərinin əhatə sahəsinin böyüməsi baxımından xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Respublikamızda da qiymətli kağızlar bazarının mütəşəkkil şəkildə fəaliyyət göstərməsi iqtisadiyyatın inkişafını müəyyən edən başlıca faktorlardan biridir. Biz statistik göstəricilərə nəzər salsaq, gənc olmasına baxmayaraq, bu bazarın inkişafının şahidi olarıq. Cədvəl 1-in məlumatlarından da görmək olar ki, ölkənin qiymətli kağızlar bazarında 2016-2018-ci illər ərzində korporativ qiymətli kağızların payının azalması və 2019-cu ildə müəyyən qədər artım olsa da, ümumilikdə azalmanın şahidi oluruq, lakin dövlət qiymətli kağızlarının və törəmə maliyyə alətlərinin payının artması müəşhidə olunub. 2020-ci ilə gəldikdə isə birmənalı olaraq azalmanın şahidi oluruq, bunu isə bütün dünya ölkələrində, həmçinin Azərbaycanda sosial və iqtisadi problemlərinin yaranmasına səbəb olan pandemiya ilə izah etmək olar.

Cədvəl 1

Qiymətli kağızlar bazarının inkişaf göstəriciləri (mln.man)

Bazarın seqmentləri	2016	2017	2018	2019	2020
Korporativ qiymətli kağızlar, o cümlədən	8,746.9	3,659.9	2,196.0	3,477	3356.5
İlkin bazar	8,248.0	2,267.9	1,326.9	2,305	1435.6
Təkrar bazar	498.9	1,392.0	869.1	1,172	1920.9
Dövlət qiymətli kağızları, o cümlədən	836.1	6,066.5	13,340.5	11,782	8,622.9
İlkin bazar	690.2	5,980.3	13,081.0	10,877	7,610.5
Təkrar bazar	145.9	86.2	259.5	905	1,012.3
Törəmə maliyyə alətləri	4,440.6	5,940.1	8,406.5	1,123	2150.2
Repo/əks-repo	2.1	51.5	611.8	1,123	2150.2
Qiymətli kağızlar bazarı, o cümlədən	14,025.8	15,718.1	24,554.8	16,382	14129.5
İlkin bazar	8,938.3	8,248.1	14,407.9	13,182	9,046.1
Təkrar bazar	5,087.5	7,470.0	10,146.9	3,200	5,083.4

Mənbə: Mərkəzi Bankın aylıq bulleteni (01.01.2021)

Yerli müəssisələrin ticarət markalarının brend olaraq tanınması ölkəmizdə qiymətli kağızlar bazarının inkişafının müəyyənəşdirən başlıca şərtlərindən biridir. Belə ki, investorlardan nisbətən ucuz maliyyə vəsaitlərinin cəlb olunmasında fond bazarında öz səhmlərini yerləşdirən emitent brendə inamın olması xüsusi rol oynayır. Bu isə nəticə etibarilə bütövlükdə fond bazarının dövryyəsinin böyüməsinə güclü təkan verir. Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, birjalar güclü ticarət markasına malik olan müəssisələrin səhmlərini digər müəssisələrlə müqayisədə nisbətən baha qiymətləndirir. Bu isə son nəticədə səhm bazarının kapitallaşmasının artmasına təkan verir. Bu halda kiçik investorların bərc qiymətli kağızlara qarşı marağı çoxalar, institusional investorların maraqlarının özləri üçün müəyyənəşdirədiyi strateji məqsədlərdən, hədəflərdən xeyli asılılığı yaranar. Onlar üçün brend müəssisələrin idarə olunmasında iştirak etmək, gələcəkdə məzənnə artımı ilə bağıli qiymətli kağızların yenidən satışından böyük mənfəət qazanmaq mühüm faktor ola bilər.

Nəticə

Bütün bunlara rəğmən, hazırkı mərhələdə respublikanın qiymətli kağızlar bazarında xarici investorların iştirakı bütövlükdə iqtisadiyyatımızın inkişafında böyük əhəmiyyəti olan faktorlardandır. Azərbaycanda fond bazarında müəyyən problemlər olsa da, xarici investorlar və beynəlxalq təsisatlar sərmayə qoyulması imkanları nöqtəyi-nəzərindən Azərbaycan bazarını perspektivli bazar kimi qiymətləndirirlər. Bu, respublikamızda sərmayə qoymaq üçün münbit şərait yaradılması ilə bağılidir.

Doğrudan da, respublikamızda həm qanunvericilik sahəsində, həm də iqtisadi xarakterli məqsədyönlü fəaliyyət həyata keçirilir, sistemli şəkildə addımlar atılır. Qiymətli kağızlar bazarının inkişafı ilə bağıli ən yüksək səviyyədə xarici və beynəlxalq təsisatlar ilə konkret əməkdaşlıq edilir, bu sahədə inkişaf etmiş ölkələrin təcrübələri öyrənilir.

Qiymətli kağızlar bazarında investisiya qoyuluşu kapital gəlirləri vasitəsilə gəlir əldə etməyin ən əsas yollarında biridir. İvestorlar bu bazarda 2 yolla gəlir əldə edə bilərlər:

- kapital gəlirləri;
- dividendlər.

Əmanət hesabı olanlar sadəcə faiz qazanırlar. Kompaniyaların çoxu səhmdarlara, adətən, rüblük olaraq nəğd dividend ödəyirlər. Sərmayəçilər üçün ən böyük və əsas qazanc kapital gəliridir, hansı ki bu səhmin alış dəyəri ilə satış dəyəri arasındakı fərqdən formalaşan gəlirdir. Bildiyimiz kimi, fond bazarında enmə və qalxmalar müşahidə olunur ancaq uzun müddətə yəni 5 il və daha çox müddətinə səhmlərə investisiya qoyan səbrli investorlar, adətən, pullarını əmanət hesabında saxlayan investorlardan daha çox gəlir əldə etmiş olurlar. Müəyyən fond səhmlərinin alınması həmin şirkətdə səhmdar olmaq deməkdir. Şirkət genişləndikcə və gəlirləri artdıqca onun səhmlərinin dəyəri də artmağa başlayır. Belə bir vaxtda səhmlərin qiyməti kəskin şəkildə yüksələ bilər bu isə öz növbəsində əmanət hesabına sahib olan ivestordan daha çox yəni 2 dəfə artıq qazanc əldə etməyə imkan yaradır. Son 60 il ərzində infilyasiyaya görə tənzimlənən səhmlər üzrə orta illik gəlirlilik dərəcəsi 11-17 % olmuşdur.

Müasir dövrdə maliyyə bazarının tərkibi kimi qiymətli kağızlar bazarı vəsaitlərin cəlb edilərək yerləşdirilməsində xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Təklif edirik ki, investisiya resurslarının yaradılmasında kommərsiya banklarının qiymətli kağızlar bazarındakı fəaliyyətindən tam şəkildə istifadə etmək və bu fəaliyyəti təkmilləşdirmək zəruri olardı. Çünki kommərsiya banklarının investisiya imkanları daha genişdir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Robert H.Frank. Microeconomics and behavior. New York: McGraw-Hill Education, 2014, 656 p.
2. Paul Mladjenovic. Fond birjasında investisiya. Bakı: CBS Polygraphic Production, 2011, 408s.

3. Боровкова В.А. Рынок ценных бумаг: уч.пособие для бакалавров и специалистов. М.: Питер, 2012, 336 с.

E.M.Sadigov

*Doctor of Economics, Professor
Mingachevir State University*

Investment opportunities in the securities market

Abstract

The article defines investing activities in the securities market in Azerbaijan and in the world and analyzing the current situation of this activity and giving suggestions to improve of investing activities. The author researches the modern situation of investing activities in our country and in the world. At the same time the influencing to economic is examined in this article. the lack of practical information prevents to give more information of this article that, it can play positive role in the enrichment of scientific and practical knowledge of specialists in this field. The role of investing activities in the stock market in economy and the ways to analyze proper use of investment activity.

Keywords: securities market, investment, capital, stock.

Э.М.Садыгов

*доктор экономических наук, профессор
Мингячевирский государственный университет*

Возможности инвестирования на рынке ценных бумаг

Резюме

В статье изучается современная ситуация инвестиционной деятельности на рынке ценных бумаг в Азербайджане и в мире и дается предложение по совершенствованию инвестиционной деятельности. Автор исследует современную ситуацию инвестиционной деятельности в нашей стране и в мире. В то же время в этой статье рассматривается влияние на экономику. Роль инвестиционной деятельности на фондовом рынке в экономике и способы анализа надлежащего использования инвестиционной деятельности.

Ключевые слова: рынок ценных бумаг, инвестиция, капитал, акция.

Daxil olub: 20.09.2021